

ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΒΡΑΧΕΑ ΧΡΟΝΙΚΑ»

Οι γλωσσικές παρατηρήσεις, τις οποίες προδηλώνει ο τίτλος του δημοσιεύματος τούτου, αναφέρονται στο εξής έργο: Peter Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*. 1. Teil: *Einleitung und Text*, Wien 1975. 2. Teil: *Historischer Kommentar*, Wien 1977. 3. Teil: *Teilübersetzungen, Addenda et Corrigenda, Indices*, Wien 1979. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Για τον 1. τόμο του έργου αυτού έχουν δημοσιεύσει βιβλιοκρισίες ειδικοί επιστήμονες, μελετητές της μεσαιωνικής ελληνικής γραμματείας: ο Jean Darrouzès, *REB* 34(1976)335-336· η El. A. Zachariadu, *BZ* 70(1977) 352-356· ο Ap. Karpozilos, *Ελληνικά* 30(1977-1978) 181-182¹· πιο επισταμένα, ο Ath. Kambylis στον τόμο *Kyklos. Rudolf Keydell zum 90. Geburtstag*, Berlin 1978, σσ. 150-170. Ο Ν.С. Conomis, *Ελληνικά* 30(1977-1978) 153-156 ασχολείται με τα κυπριακά χρονικά του τόμου. Στις βιβλιοκρισίες αυτές, εκτός από την παρουσίαση και τη δικαιολογημένη αναγνώριση της μεγάλης σημασίας του βιβλίου, γίνονται και αρκετές παρατηρήσεις, ανάμεσα στις οποίες και γλωσσικές.

Αναζητώντας γλωσσικές ειδήσεις οδηγήθηκα κι εγώ στα κείμενα των «Βραχέων Χρονικών» (1. τόμ.) και στη γλωσσική τους εξέταση (3. τόμ., σ. 217 κ.ε.).

Τις λίγες γλωσσικές παρατηρήσεις μου τις ανακοινώνω εδώ με την ελπίδα πως, στο βαθμό που το μπορούν, θα συντελέσουν στην καλύτερη ερμηνεία των κειμένων και τη μεγαλύτερη γλωσσολογική «εκμετάλλευσή» τους.

Οι παρατηρήσεις αυτές χωρίζονται σε δυο ενότητες, ανάλογα με το αν αφορούν: α) την αποκατάσταση του κειμένου: προσθήκες, εξοβελισμοί, φθαρμένα σημεία, επιλογή γραφής, σημασιολογικός σχολιασμός λέξεων· β) την εξέταση των γλωσσικών φαινομένων.

1. Βλ. τώρα και Απ. Καρπόζηλου, *Ελληνικά* 34(1982) 436-440, όπου γίνεται κριτική θεώρηση του 2. και του 3. τόμου του έργου.

1. Αποκατάσταση του κειμένου

Δεν θα μας απασχολήσουν οι ανορθογραφίες των γραφένων¹, τις οποίες κάποτε διατηρεί ο εκδότης και τις οποίες επεσήμαναν ήδη οι κριτές του έργου. Θα μας απασχολήσουν όμως γραφές, που, με βάση τη λόγια γλώσσα και την καθιερωμένη ορθογραφία, είναι πράγματι εσφαλμένες, έχουν όμως ιδιαίτερη γλωσσολογική αξία, καθώς συνιστούν ενδείξεις για τη χρονολόγηση φαινομένων της ελληνικής γλώσσας γενικά και ορισμένων διαλέκτων της ειδικότερα.

44, 13^{13-14*} (μέσα 11. αι.): ο χαγάνος ητήσατο αυτόν ήμισυ νόμισμα <αντί> εκάστης ψυχής λαβείν.

Η προσθήκη δεν είναι, νομίζω, απαραίτητη, γιατί η λ. νόμισμα μπορεί να προσδιορίζεται από τη γενική (εκάστης) ψυχής, που θα είναι γενική του σκοπού / του προορισμού, πρβ. ποτήριον σωτηρίου από «κοινωνικό» της εκκλησιαστικής υμνολογίας, νεοελλ. χρήματα (αγοράς) οικοπέδου, το φαγητό του παιδιού.

51, 6¹⁻³ (16. αι.): αϊτός εμέτρησεν τον θησαυρόν αυτού. ευρέθη εις α' μυριάδα ταλάντων χρυσού. των δ' άλλων ουκ αν τι απαριθμείν δυνατόν. Υπόμν.: τις cod.

Νομίζω πως θα πήγαινε πολύ να περιμένουμε από το λαϊκό γραφέα του 16. αι. να βάλει σε αιτιατική το υποκείμενο του απαρεμφάτου· πρβ. το νεοελλ.: δεν είναι δυνατό να απαριθμηθεί κανείς.

58, 2²⁰ (±1300): απεβάλλετο τον πρώτον υιόν, είτα τον δεύτερον εκ δυοτριταίων και πλευρίτιδος γεγονότος ως φασιν από τον λοετρού. Υπόμν.: β̄ τριταίων.

Ο εκδότης, III 247, γράφει: «* δυοτριταῖος zweibis dreitätig (?)», όπου ο * δηλώνει λέξη άπαξ. Νομίζω ότι θα ήταν προτιμότερο να γράψουμε δύο τριταίων, όπου το επίθετο τριταῖος έχει ουσιαστικοποιηθεί μετά την παράλειψη του ουσιαστικού πυρετός.

94, 20¹ (±14. αι.): Μεσημβρίαν. Υπόμν.: Μεσεμβρίαν cod. 98,44¹ (±14. αι.): Μεσημβρία. Υπόμν.: Μεσέμβρια cod.

Δεν μπορεί, νομίζω, να αποκλειστεί ο τύπος Μεσέμβρια, ο οποίος θα πρέπει να αποδίδει τη λατινική προφορά του ελληνικού Μεσημβρία. Πρβ. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία: «Μεσημβρία (κοιν. Μεσέμβρια, βουλγ. Μιζίβρια)», ενώ σήμερα την πόλη οι Βούλγαροι την ονομάζουν Nesebăr.

1. Ατυχής είναι αντίθετα η διόρθωση του Διπλοκίων cod. σε Διπλοκίων (87, 56³).

* Όπου δεν αναφέρεται αριθμός τόμου, πρόκειται για τον 1. τόμο.

116, 2¹ και 118,14¹ (1349): *σάββατον*. Υπόμν.: *σαββάτον* cod.

Η λέξη και σήμερα τονίζεται στην παραλήγουσα. Προήλθε ή αναλογικά προς τις λέξεις σε -άτον (αρσ. -άτος), π.χ. *σκορδάτον*, *κνμινάτον* κατά τον Γ. Χατζιδάκι, *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τόμ. 2., Αθήνα 1907, σ. 127, ή, το πιθανότερο, από τη δοτική τω *σαββάτω* κατά τον Ant. Jannaris, *An Historical Greek Grammar*, Hildesheim 21968, § 340· πρβ. *τη τετραδί*→ *η Τετράδη*.

142, 65¹ (16. αι.): *Παφλαγών*. Υπόμν. *Παμφλαγών* MoOP.

Για την ανάπτυξη ερρίνου βλ. Karl Dieterich, *Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache...*, Leipzig 1898, σ. 93, όπου και *Παμφλαγόνων* του Ψευδο-Σκύμνου (2. π.Χ. αι.), 389.

157, 1³ (15. αι.): *δεκεμβρίω*. Υπόμν.: *δικε|μβρίω|* cod. Έτσι και 158, 3³/4²/5³/7², του ίδιου χρονικού.

Η επιμονή του γραφέα στον τύπο *Δικέ|μβριος|* είναι, νομίζω, «ύποπτη». Παρόμοιους τύπους βλ. στου Εμμ. Κριαρά, *Λεξικό της μεσαιων. ελλην. δημόδους γραμματείας*, λ. *Δεκέμβριος*. Και στη Νέα Ελληνική απαντά ο τύπος *Δικέμβρης*, παρετυμολογημένος προς το επίρρ. *δίκαια*, στην παροιμία *Δικέβρης, δίκαια σπέρονε*, δηλαδή 'κανονικά, έχεις ακόμα καιρό' (Σταύρου Μάνεση, *Η λαϊκή παρετυμολογία, Βιομηχανική Επιθεώρησης* 29, 1962, τεύχ. 333, σ. 26). Η λ. *Διτσέβρης* λέγεται και στην Αστυπάλαια: βλ. Αναστ. Καρανασάση, *Το ιδίωμα της Αστυπάλαιας, Λεξικογραφικόν Δελτίον* 8(1958)73.

159, 9¹ (τέλος 15. αι.): *εβασίλευσε απριλλίω ιά'* και 159, 10¹: *εβασίλευσεν δεκεμβρίω ιά'*. Υπόμν.: *βασιλ()* cod. Έτσι και 159, 8³: *ετελεύτησεν*. Υπόμν.: *τελευτ()* cod.

Οι γραφές του κώδικα θα έπρεπε, κατά τη γνώμη μου, να συμπληρωθούν και να μεταγραφούν: *βασιλεύει 'γίνεται βασιλιάς' και τελευτά 'πεθαίνει'*. Κι αν ακόμη ο χρονικογράφος δεν αναφέρεται σε σύγχρονα γεγονότα, θα ήταν δυνατό να χρησιμοποιήσει ιστορικών ενεστώτα.

166, 12¹² (τέλος 13. αι.): *κουρευθείσας <το> μεγάλο σχήμα*.

Η συμπλήρωση περιττεύει, ίσως, αν παραδεχτούμε επίδραση της συνηθισμένης σύνταξης *εκάρη μοναχός*.

168, 24¹ (τέλος 13. αι.): *της διακαινησίμου*. Υπόμν.: *διακαινησίμ|ου|* cod.

Ο τύπος του κώδικα μπορεί να εξηγηθεί γλωσσολογικά με τροπή *e>i*, με αφομοίωση των φωνηέντων, με παρετυμολογία προς το ρ. *κινώ*.

206, 2²/4 (Κύπρος, 1347): *έσω*. Υπόμν.: *έσσο* cod.

Φαίνεται ότι και στην Κύπρο, όπως και σε μερικές περιοχές της Χίου, στην Αστυπάλαια, την Πάτμο, την Κάρπαθο, την Κάτω Ιταλία, το επίρρ. *έσω* προφέρθηκε με σσ. Βλ. Κων. Μηνά, *Τα ιδιώματα της Καρπάθου*, Αθήνα 1970,

σ. 71, όπου και σχετική βιβλιογραφία. G. Rohlfs, *Lexicon graecanicum Italiae inferioris*, Tübingen 1964, λ. *έσω* (*έσσου* Απουλ., *όσσου* Καλαβρ.) Στον Μαχαιρά (Dawkins) το *έσσω* απαντά πολύ συχνά. Πρβ. και Conomis, *ό.π.*, 154.

206, 3⁶ (του 1479): *εχαλάσασαν(!) πολλά οσπίτια και *** † κόσισαισαν † πολλός λας* (γρ. πολλούς).

Όπως το *εχαλάσασαν* πρέπει να αποκατασταθεί σε *εχαλάσασιν*, έτσι και το *κόσισαισαν* πρέπει, νομίζω, να αποκατασταθεί σε *εκοσίσασιν*. Το ρ. *κοσίζω*, που σημαίνει 'θερίζω' — εδώ βέβαια με μεταφορική χρήση —, προέρχεται από το ρουμανικό *cosi* 'θερίζω'· πρβ. ρουμαν. *coásă*, αρωμουνικό *koásă* και *kosa*, ελληνικά ιδιώματα Ηπείρου *κόσα*, όλα με τη σημασία 'μεγάλο δρεπάνι για το θέρισμα του χόρτου' <αρχ. σλαβ. *kosa* 'δρεπάνι', αρωμουνικό *kusire* 'θερισμός χόρτου'. Τις λέξεις *κοσίζω* 'θερίζω (χόρτα)' και *κόσισμα* έχει χρησιμοποιήσει και ο Χιώτης συγγραφέας Μιχαήλ Φωτεινόπουλος· βλ. Παν. Ι. Ζέπου, *Μιχαήλ Φωτεινοπούλου, Νομικόν Πρόχειρον (Βουκουρέστιον 1765)*, Αθήνα 1959, σ. 65³⁴ *κοσίσματος*, 215¹⁸ *όστις κοσίσει χορτάρι*.

212, 181-3 (Κύπρος, 1510): *έβρεξε ένα τάρικο(!) μεγάλο όπου εκατέβαινεν η στράτα του Μερσνακίου ως γοιον ποταμός*.

Η λ. *τάρικο* δεν υπάρχει στα λεξικά και η λ. *τάριον* που υπάρχει στον Du Cange, και που λέγεται και σήμερα στην Κύπρο, με τη σημασία 'μονάδα μέτρησης (σιτηρών)' — βλ. και Karpozilos, *ό.π.*, 182 — δεν δικαιολογείται, νομίζω εύκολα. Ο Kambylis, *ό.π.*, 170 διαβάζει *ταρικό* (= ταρικό), που το συσχετίζει με τη λ. *ταρός* 'άνεμος' (Andriotis, *Lex. d. Arch.*, λ. *ταρός*), αλλά, φυσικά, η λέξη αυτή, κι αν ακόμη υπήρχε, δεν θα έδινε ικανοποιητικό νόημα στο χωρίο, όπως άλλωστε παραδέχεται ο ίδιος. Πρόκειται, καθώς πιστεύω, για τη λ. *κάρικο* <ιταλ. *carico* 'φορτίο', που λέγεται και σήμερα στην Κάρπαθο, γενικά για κάθε μεγάλη ποσότητα, π.χ. *ήριξεν έναν κάρικοφ φόκαλα* (=σκουπίδια) στο κατέλυμα, και ειδικότερα για την άφθονη βροχή: *ήριξεκ κάρικο* (=ο Θεός έριξε αρκετή βροχή), ή βροχή *κάρικο*.

214, 1¹ (1365-1366): *ατήραν οι κούντουροι την Μεσημβριάν*.

Μολονότι ο εκδότης, Π 294, επιδοκιμάζοντας ως ένα βαθμό τη γνώμη της Ελ. Ζαχαριάδου, *Ελληνικά* 21 (1968)430, αποδίδει τη λ. *κούντουροι* με το «*äuberische Horden(?)*», στον Π 249 χαρακτηρίζει τη λ. *κούντουρος* άγνωστης σημασίας. Ο Κριαράς, *Λεξ.*, στη λ., διερωτάται μήπως η λέξη βρίσκεται στη θέση εθνικού. Για τη λ. *κούντουρος* 'που έχει κοντή ουρά' για ζώα, 'που είναι μικρόσωμος' για ανθρώπους, βλ. Αχμέτ, *Ονειροκρ.*, κεφ. 152, Du Cange λ. *κούντουρος* και λ. *κούνδουρος*, Δημητράκου, *Λεξ.* λ. *κόντουρος* και λ. *κούντουρος*· πρβ. και νεοελλ. επώνυμο *Κούνδουρος*.

Η σημασία 'κλέφτης', την οποία προσγράφει στη λέξη ο Du Cange, αρμόζει πράγματι αρκετά. Περισσότερο όμως ευάρμοστη μου φαίνεται η σημασία 'διάβολος', που έχει η λ. *κοντονόρης* στην Κάλυμνο. Για τον χρονικογράφο «Διαβόλοι / Σατανάδες» είναι οι εχθροί — πιθανόν οι Τούρκοι — που κατέλαβαν τη Μεσημβρία. Είναι γνωστό πως ο λαός φαντάζεται το Διάβολο, το εχθρικό πνεύμα, με ουρά και πως τον μικρόσωμο και δύσμορφο άνθρωπο τον χαρακτηρίζει διάβολο - διαβολάκο· πρβ. *κουνδουριάρης* 'κοντός, άσχημος' 'Ηπειρ. και κοινή νεοελλ. φρ. *σαν το διάβολο είναι / μου φαίνεται*. Εξάλλου οι Τούρκοι, μόνιμοι εχθροί της βυζαντινής αυτοκρατορίας, στα ελληνικά κείμενα χαρακτηρίζονται συχνά σκύλοι, άπιστοι, σατανικοί. Για τον τελευταίο χαρακτηρισμό: «'Αλ. Κωνπ.» (Legr.) 491 *επάρθηκεν ο ασεβής ως διάβολος διώκτης, / τον κόσμον όλον βούλεται, θέλει να τότε φάγει· αυτ.* 794 ο Μάμεθ ο διάβολος εκείνος τους διδάσκει. Θρ. Κωνπ. (Παπαδ. - Κερ.) 72-73 *ένα σκυλί Αγαρηνό, αδιάντροπον κοπέλλι, / του Μεχεμέτ απόγονον, του δαίμονος το σπέρμα*.

231, 17² (15. αι.): *τον Καματηρόν*. Υπόμν.: *Καματερόν(?)* cod.

Ο τύπος *Καματερός* απαντά στον Theoph. Cont. 123, 3· 369,10: Stam. B. Psaltes, *Grammatik der byzantinischen Chroniken*, Göttingen ²1974, σ. 20, και σε έγγραφα του 13. αι.: βλ. Κριαρά, *Λεξ.*, λ. *καματερός*. Η τροπή *i>e* κοντά στα υγρά απαντά και στα Προδρομικά ποιήματα (Hess.-Pern.): *εχώρεσα* III 187, *μαγερεμένοι* II 94, *φελέσης* IV 2, 14.

232, 21² (15. αι.): *Φρα Στέφανος ντε Πιστοίας*. Υπόμν.: *ντεπιστοίας* cod.

Δεν βλέπω για ποιον λόγο δεν μπορούμε να γράψουμε *Πιστοία* (ή, έστω, *Πιστοία*) < ιταλ. *Pistoia*. Πρβ. *Πιστόγια* στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία.

237, 461⁻³ (15. αι.): *ο ευσεβέστατος βασιλεύς κυρ Ιωάννης ο Παλαιολόγος, μετά δε του πατριάρχου αυτοῦ Ιωσήφ, εποίησαν την οργόνην σύνοδον εν Φλωρεντία*. Υπόμν.: 46² και cod.: *δε scripsi*.

Η πλεοναστική παράθεση του προσθετικού και ύστερα από την πρόθεση μετά 'μαζί' (μετά και) απαντά αρκετά νωρίς στην ελληνική γλώσσα· βλ. Jannaris, ό.π., § 1718b, όπου παραδείγματα από τη μεταγενέστερη και τη μεσαιωνική Ελληνική: *Καινὴ Διαθ. - Προς Φιλιππ. 4,4 μετά και Κλήμεντος· Μαλ. 410,14 Θεοδώρα μετά και των άλλων αγαθών*. F. Trinch. 11(+1015) *μετά και χωραφίων*. Και ο Kambylis, ό.π., 157 προτιμά τη γραφή του κώδικα.

279, 47²⁻³: *ήλθασιν τα τέσσαρα κάτεργα τα βενέτικα και εδώσασιν <πόλεμον> μέσα εις την αρμάτα την τούρκικη*.

Στο 86, 51b²⁻³: *ερχόμενοι δε έδωκαν έξω εις την Εβραϊαν και απεπνήγησαν εν τοις ύδασιν δεν έγινε η ίδια συμπλήρωση, που διορθώνοντας θα*

προτείνει αργότερα ο Kambylis, ό.π., 152 και θα επιδοκιμάσει με κάποιαν επιφύλαξη ο Schreiner, III 171. Κατά τη γνώμη μου η συμπλήρωση είναι περιττή, γιατί το ρ. *δίδω/δίνω* σημαίνει και 'ορμώ', άρα με τα τοπικά επιρρήματα μέσα, έξω κτλ. σημαίνει 'εισορμώ, επιπίπτω', 'εξορμώ' κττ. Παραδείγματα: Σπανός (Eideneier) A199 *εις τα όρη έδωκαν*, σήμερα στην Κύπρο [...] και *πού κρεμμόν να δώσω* (Αθαν. Σακελλάριου, *Τα Κυπριακά*, τόμ. 2, Αθήνα 1891, σ. 529, λ. διώ) και στην Κάρπαθο, π.χ. και *πού να 'ώκω*, σε περίπτωση απόγνωσης ή συμφοράς: Τζάνε, *Κρητ. πόλ.* (Ξηρουχ.) 339¹⁷ *έδωκαν μέσα σα θεσιά Μαχαιράς* (Dawkins) 668⁹ *οι φτωχοί πλιγρίνοι εποίκαν άρμενα και έδωκαν μέσον τους Σαρακηνούς Μαχαιράς* (Dawkins) 424³² *πολλοί αιουέξω δώκαν, εμπήκαν εις την χώραν*. Βλ. και Κριαρά, *Λεξ.*, λ. *δίδω* I. Β' 7β.

301, 20³ (1501): *με συμβιβασμόν*. Υπόμν., *συνιβασμόν* cod.

Δεν θα μπορούσε να αποκλεισθεί ανάπτυξη ευφωνικού i στον τύπο **συνβασμός* <σύν+βάζω, αντί *συν(βι)βάζω*> πρβ. νεοελλ. *καπινός, σταθινός, Πάτινος*.

302, 20⁹ (1501): *χιλιάδων δώδεκα*. Υπόμν.: *χιλιαδών* cod.

Τα αριθμητικά ουσιαστικά *χιλιάς* και *μυριάς* σχηματίζουν γενική πληθυντικού *χιλιαδών, μυριαδών* ήδη στην αρχαία Ελληνική (Jannaris, ό.π., § 659), ίσως αναλογικά προς τα *τριών, εκατόν, διακοσ(ι)ών* κττ., *πολλών*. Και στον Αχέλη (Pernot), στίχ. 250 *πιάσε το μέτρος τρακοσών με χιλιαδών εννέα*, στίχ. 289 *οκτώ και δέκα χιλιαδών*. Πρβ. *οκα(δ)ών* Κάρπ. κ.α.

312, 12³⁻⁶: *προς ομολογίαν ετράπησαν και παρέδωσαν την νήσον και πόλιν και φρούρια και οι εντός υπερβόρειοι και δυτικοί, Γερμανοί και Γαλάται, Ιβήριοι και Βρεττανοί και <ιππείς> μετά του ηγεμόνος αυτών μεγάλου μαγίστρου εξήλθον [...]*.

Νομίζω πώς η προσθήκη, <*ιππείς*>, περιττεύει. Το *Γερμανοί και Γαλάται* αποτελεί επεξήγηση στο *υπερβόρειοι*, το *Ιβήριοι και Βρεττανοί*, όπου πρέπει να προστεθεί ένα κόμμα, αποτελεί επεξήγηση στο *δυτικοί*, το και (μετά τη λ. *Βρεττανοί*) συνδέει τα ρήματα *παρέδωσαν* και *εξήλθον* (=αφού παρέδωσαν, εξήλθαν).

315, 7¹ (15. αι.): *έκτισαν πάλιν οι Βενέτικοι [δεύτερον] το Εξαμίλι*.

Δεν μου φαίνεται ορθός ο εξοβελισμός του επιρρήματος *δεύτερον* 'για δεύτερη φορά, ξανά'. Πρβ. αρχ. ελλ. *δεύτερον αὔ*, μεσν. *δευτερώνω* πάλι (Λίβ. Sc. 122, από Κριαρά, *Λεξ.*, λ. *δευτερώνω*), νεοελλ. *ξαναδευτερώνω* 'κάνω κάτι για δεύτερη φορά' Κάρπ., κοινά θα *ξαναπιάω* πάλι κ.ά.τ.

308, 35²⁻³ (Κρήτη, τέλος 16. αι.): *η ασθένεια ήτον αύτη. εμπρός έδιδε βήχαν σφοδρότατον με φλέγματα και ύστερον † σολίμικα †*.

Ο εκδότης, III 252, δηλώνει ότι η λ. *σολίμικα* δεν απαντά αλλού και ότι

είναι άγνωστης σημασίας. Ο Karpozilos, ό.π., 182 διαβλέπει σωστά ότι η λέξη θα πρέπει να σημαίνει 'ασθένεια του λαιμού', παραπέμπει όμως στον Γ.Ε. Πάγκαλο, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, τόμ. 3., Αθήνα 1960, σ. 501, όπου υπάρχει η λ. *σωμοίλιγα*, τα (<έσω+λοιμός ή έσω-λοιμός+μήνιγας) με τη σημασία 'μηνιγγίτις'. Κατά τη γνώμη μου πρόκειται για τη λ. *σολαίμικα* (τα), που, απ' όσο γνωρίζω, λέγεται μόνο στην Κάρπαθο με τη σημασία '(θανατηφόρα) αμυγδαλίτιδα', π.χ. στην κατάρα τα *τσολαίμικα να φάτ τολ λαιμότ σου, και με την προφορά τσολαίμικα* <έσσω+λοιμός, όπου το τσ προήλθε από ανομοίωση των σσ. Βλ. Κων. Μηνά, *Ιδιώμ. Καρπ.*, σσ. 31, 72, 106, 150: *τσωπάτι, τσωβράκι*, βλ. και παραπάνω, σχόλιο για το επίρρ. έσσω του 206, 2²/₄.

516, 23¹ (1571): *εβιστίρισαν οι δύο αρμάδες*. Υπόμν.: *εβηστιρήσαν* cod.

Και όμως ο τονισμός του γ' πληθυντ. προσώπου του ενεργητικού αορίστου (καθώς επίσης του παρατατικού) αναλογικά προς το α' και β' πληθυντικό δεν μπορεί να αποκλεισθεί. Πρβ. Χρον. Μορ. (Schmitt) P46 *απεράσαν*, P59 *εκερδίσαν*, T110 *εστέφαν* Μαχαιράς (Dawkins)⁴³ *επεράσαν*, 1²⁵ *επηγαίναν*. Βλ. και Kambylis, ό.π., 157: *εβιστιρήσαν*.

539, 66¹ (1451): *ήτο χρόνων κ'*. Υπόμν.: *χρονών* codd.

Ο τύπος *χρονών*, που έχει επικρατήσει στη Νεοελληνική (την κοινή και τις διαλέκτους), είναι σχηματισμένος αναλογικά προς τα *μηνών, ημερών*. Βλ. Γ. Χατζιδάκι, ό.π., 2, 5, όπου και *Τουρκών, σκλαβών, ξυλών, μετρών* (Πρόδρ. ΙΙΙ 292). Σε ένα *χρονών* δημοτικού τραγουδιού της Κρήτης αναφέρεται ο Jean Psichari, *Essais de grammaire historique néogrecque*, τόμ. 2.: *Études sur la langue médiévale*, Paris 1889, σ. 174. Το *Τουρκών* απαντά επίσης εδώ 493, 1⁹, «'Αλ. Κωνπ.» (Legr.) 531, «Θρήν. Κωνπ.» (Παπαδ.-Κεραμ.) 59, «Χρον. Σουλτ.» (Ζώρ.) 33²².

568, 1¹ (16. αι.): *επαρέλαβαν οι Τούρκοι τας Σέρρες*. Υπόμν.: *τα Σέρρες* cod.

Και όμως η γραφή του κώδικα δεν πρέπει, νομίζω, να απορριφθεί. Το -ς του άρθρου νομίστηκε ότι ανήκει στο ουσιαστικό και έτσι το όνομα κατάντησε ουδέτερου γένους, αν και έλαβε εντωμεταξύ την κατάλ. -ες των θηλυκών. Πρβ. τα *Σέρρας* (αιτιατική), απ' όπου προήλθε η ονομαστική τα *Σέρρας*, που λέγεται και σήμερα τόσο από τούς κατοίκους της πόλης όσο και από άλλους Μακεδόνες. Βλ. σχετικά το ειδικό άρθρο του Βασ. Φόρη, *Τα Σέρρας* (μια απροσδόκητη ονομαστική), *Νέα Εστία* 57(1955)363-365, όπου (σ. 365 σημ. 2), ο συντάκτης του άρθρου διαισθάνεται ότι η ονομαστική τα *Σέρρας*, που απαντά σε επιστολή του 1798, υπήρξε «ίσως και παλιότερα». Βέβαια ο σχηματισμός της ονομαστικής προϋποθέτει τον παρόμοιο σχηματισμό της αιτιατικής.

584, 31¹⁻³ (16.αι.): [...] *άφισαν οι Φράγγοι την Κορώνη ατοί τους και ήλθε τότες ένας φλαμπουριάσης και εστάθη εις τον Μωρέα και εμπιτάρισε την Κορώνη και έσιασε και τους κλέπτες του Μορέως. Υπόμν.: εμπιτάρησ(ε) cod.: ut scripsi prop. TRAPP.*

Ο εκδότης, Π 250, γράφει: «μπιταρίζω ital. *battere* (schlagen, besiegen)». Κατά τη γνώμη μου το ρ. *εμπιτάρισε* του κώδικα είναι ορθό. Προϋποθέτει ενεστότῳ *μπιτάρω* <ιταλ. *abitare* 'κατοικῶ'. Πρβ. Somavera: «ξεμπιτάρω σουργουνίζω» (=εξορίζω), και της Κάσου τα *πιτέρω* 'κατοικῶ' και μέρος *πιταρισμένο* 'τόπος κατοικημένος', με *b>π*— φαινόμενο συχνό στα ανατολικά νεοελληνικά ιδιώματα— και αποβολή του αρχικού *a* εξαιτίας της συμπροφοράς του ρήματος με τα *μήρια θα* και *να*. Το κείμενο επομένως θέλει να πει ότι ο Τούρκος κατακτητής έφερε κατοίκους στην άδεια πόλη.

585, 34⁴ (16. αι.): *πλήθος πολύ. Υπόμν.: πολλή cod.*

Για μια διπλωτική διάλεκτο ή για ένα γραφέα που θα μιλούσε διπλωτική διάλεκτο— το *χφ* προέρχεται από το 'Άγιο Όρος— ο τύπος *πολλύς - πολλύ* θα ήταν κανονικός. Πρβ. Μαχαιράς (Dawkins) 6⁹ *πολλύν χρυσίων*, 50²² *πολλύν κλάμαν*, 12²⁰ *πολλύν νβρισμόν*.

586, 38⁵ (16. αι.): *των άλλων αυθεντών. Υπόμν.: αλον(ών) cod. άλλων scripsi.*

Ο τύπος *αλλωνών*, που λέγεται και σήμερα (βλ. Jannaris, ό.π., § 579), απαντά και στην Ερωφίλη (Ξανθ.) Ιντερμ. Α 60 και στον Ερωτόκριτο (Αλεξίου) Α1604· πρβ. Αχέλης (Pernot) 401, 1719 *εκεινών*· Θανατ. Ρόδου (Wagner) 196 *ολωνών*. Βλ. και Kambylis, ό.π., 157, πρβ. και Γ. Χατζιδάκι, *MNE*, 2.156.

668, 4² (1502): *εγενήθη η θυγάτηρ μου η Κυράνα(!)*

Ο J. Darrouzès, ό.π., 336, διορθώνει *Κυράνα*—όχι *Κύρανα*, όπως από παραδρομή τού αποδίδει ο Schreiner, III 173—, ορθότερη όμως είναι η γραφή *Κυράνα*<*κνρά* 'Ανα. Πρβ. τα βαπτιστικά *Κυράνα* Αίνος, Κυνουρία, Λέρος· *Κυρανιώ* Σαράντα Εκκλησιές· *Κυραννόδα* Κυνουρία· *Κυραννία* Κάρπαθος ('Ελυμπ.)· *Κυρανιά* Κάρπαθος. Βλ. γι' αυτά και Αθαν. Χ. Μπούτουρα, *Τα νεοελληνικά κύρια ονόματα ιστορικά και γλωσσικά ερμηνεύμενα*, Αθήνα 1912, σσ. 112-113.

Για το 197, 2³/6¹ και 550, 52¹: 'Όπως σωστά προτείνει η El. Zachariadu (*BZ* 70, 1977, 354), πρέπει να διατηρηθούν οι διαλεκτικοί τύποι *αιγμαλώτισαν* (197, 2³), *ηγμαλώτισεν* (197, 6¹) και *Αρσιπελάγρον* (550, 52¹), γιατί πράγματι και στη σημερινή Κυπριακή διάλεκτο το *χμ* τρέπεται σε *γμ* και το *χ+ε, ι* προφέρεται σαν το γερμανικό *sch*.

Και στην περίπτωση αυτήν, όπως και σε πολλές άλλες από τις προηγούμενες περιπτώσεις, η εξομάλυνση των τύπων με την προσαρμογή τους

στη φωνητική και το κλιτικό σύστημα της αρχαίας ελληνικής παραβλέπει πολύτιμες ενδείξεις της ηλικίας των γλωσσικών γεγονότων.

τόμ. 2., 644¹⁴⁻¹⁵ (Κρήτη, 1646): *έπεσε μεγάλη πανούκλα εις την Κρήτην και ήψε από την μίαν μεράν έως την άλλην.*

Το ρ. ήψε είναι αμετάβατο, σημαίνει 'πήρε φωτιά, άναψε' και έχει υποκειμένο τη λ. Κρήτη. Το ρ. άπτω-άπτω χρησιμοποιείται εδώ για ασθένεια, μια χρήση, που δεν την είδα καταγραμμένη στα Λεξικά, απαντά όμως όχι μόνο στην Κρήτη αλλά και στην Κάρπαθο, π.χ. *ήψεν το σπίτιν από την αρρώσκια, κατάρρα που ν'άπει και ν' ανελάει η νύστη σου*· πρβ. και συνώνυμο ρ. *κεντώ 'παίρνω/δίνω φωτιά'*, π.χ. *εκένδησεν το σπίτι* (για αρρώστια) Κάρπ. Επειδή όμως και στην Κάρπαθο το ρ. ήψεν μπορεί να πάρει ως υποκειμένο και το ουσιαστ. *αρρώσκια*, π.χ. *ήψεν η αρρώσκια*, είναι ενδεχόμενο και εδώ υποκειμένο του ήψε να είναι η λ. *πανούκλα*.

2. Εξέταση γλωσσικών φαινομένων

Ο Schreiner, εκτός από τις σποραδικές αναφορές του σε ζητήματα γλωσσικά, στον 3. τόμο (σσ. 217-254) ταξινομεί συστηματικά τα κοινά και τα ιδιωματικά γλωσσικά στοιχεία, τα φωνητικά, τα μορφολογικά, τα συντακτικά.

Είμαι, γενικότερα, της γνώμης πως, όσοι ασχολούνται με τα φαινόμενα της γλώσσας — και φυσικά και της γλώσσας των μεσαιωνικών ελληνικών κειμένων —, θα πρέπει να ακολουθούν τη συγγένεια των φαινομένων κι όχι την εμπειρική αλφαβητική σειρά, που τα χωρίζει¹. Είναι φανερό πως μια τέτοια ταξινόμηση των φαινομένων προϋποθέτει και τη γλωσσολογική τους εξήγηση. Για παράδειγμα, τα *μέρα, πωρικόν, στέα, ψμικά, ξημερώνει, γανακτέω* θα έπρεπε να συγκεντρωθούν υπό τον τίτλο «Αποβολή αρχικών φωνηέντων από σύμπτυξη όμοιων ή έκκρουση ανόμοιων φωνηέντων», όπου θα υπήρχε και το *Ερισσός* (406, 56²) <η *Ιερισσός*· η τροπή π>β να τοποθετηθεί κοντά στην τροπή β>π και η τροπή τ>δ κοντά στην τροπή δ>τ.

Λίγες παρατηρήσεις ακόμη στο τμήμα αυτό του έργου: Δεν επισημαίνεται ο τύπος *Κάρουλος* (266, 3¹, τέλος 14. αι.), που παρουσιάζει την τροπή ο>υ. Τα γγ>γκ και γκ>γγ (σ. 256) είναι θέμα γραφής, όχι φωνητικής τροπής. Τα *τες* (232, I 2), *βήμαν* (232, II 3. πρβ. όμως *θέλημαν, όνομαν*: σ. 243, I), το αντικείμενο σε αιτιατική αντί σε γενική (237, I 1b¹)² θα έ-

1. Ag. Tsopanakis, *L'Italia dialettale* 44(1981) 243.

2. Δεν αναφέρονται εκεί τα: *έβαλαν τον μέγαν δομέστικον τον Καντακουζηνόν τα κόκκινα* (82, 35¹⁰) *εμήνυσεν η δέσποινα τον πατριάρχη* (83, 43¹).

πρεπε να τοποθετηθούν στο κεφ. *Dialektale Besonderheiten* (σ. 243), ενώ το *όξω* θα έπρεπε μάλλον να μην υπάρχει εκεί.

Οι τύποι που αναφέρονται στον III, σ. 228, I 1 παρουσιάζουν πράγματι *Anaptyche im Anlaut*, στους περισσότερους όμως η ανάπτυξη οφείλεται σε παρετυμολογία: το *Αμπελογράδι* (258, 81³ και 426, 36³) προς το *άμπελος/αμπέλι* (πρβ. υστερομεσν. *αμπελοκλάδι*): τα *Αναβαρέζοι, Αναβαρίνο, Ανάπλι* προς την πρόθεση *ανά*.

Δεν είδα να σχολιάζεται το *πλευρίτιδος γεγονότος* (58, 22²), που προδίδει πως στις πλάγιες πτώσεις η τριτόκλιτη μετοχή του ενεργητικού παρακειμένου είχε μόνο έναν τύπο¹: πρβ. *-οντα(ς)*.

Στις σσ. 238-239 ανάμεσα στις προθέσεις υπάρχουν και επιρρήματα, π.χ. *έσω, μέσα*.

Σχετικά με την παραγωγή των λέξεων (III 241-243) θα πρέπει να παρατηρηθούν τα εξής: Οι καταλήξεις δεν είναι μόνο *-άρης/-άριος* αλλά και *-ιάρης*² όχι μόνο *-ατον* αλλά προπαντός *-άτον*³: το *τζελεπής* έχει *ί* στο τουρκικό πρωτότυπό του, *celebi*⁴ το *αδελφούτζικος*, *αδελφούλης*⁵ όχι με κατάλ. *-τζίκος* παρά με κατάλ. *-ούτσικος*, από το *αδελφός*⁶: το ρ. *μονντάρω* (III 250) προέρχεται από το ιταλ. *montare*, όχι το γαλλ. *monter*. Τα *πατριαρχείον, μοναρχία, ορθοδοξία* (III 242) δεν θα έπρεπε να χαρακτηριστούν σύνθετα αλλά παρασύνθετα (=παράγωγα από σύνθετα): το *α'* συνθετικό του *Διδομότειχος, πρωτοπαπάς* κττ. δεν θα έπρεπε να χαρακτηριστεί αριθμητικό παρά επίθετο και αριθμητικό επίθετο.

¹ Άλλοι ερευνητές ενδέχεται να έχουν καλύτερες προτάσεις για τα χωρία και τα γλωσσικά φαινόμενα που μας απασχόλησαν εδώ. Υπάρχουν εξάλλου κι άλλα επιπλέον χωρία που θα περιμένουν τη γλωσσική αποκατάστασή τους και την ερμηνεία τους. Το εκτεταμένο έργο του P. Schreiner θα παραμείνει ασφαλώς πλούσια πηγή όχι μόνο για τις βυζαντινές σπουδές παρά και για τη μελέτη της ελληνικής γλώσσας.

Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο

ΚΩΝΣΤ. ΜΗΝΑΣ

1. Ο τύπος *πλευρίτιδος* δεν μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι το όνομα είχε γίνει τότε αρσενικού γένους (ο *πλευρίτης*).